

ERDÉLYI IRODALOM. Tisztán irodalmi szempontból erdélyi irodalomról nem beszélhetünk. A magyar egységes irodalmi öntudat már réges régen magába szívta azokat a külső és belső sajátosságokat, amelyek Heltai Gáspárnál, Apor Péternél, Kemény Jánosnál és Bethlen Miklósánál föltűnően megvannak, viszont Jósikánál és Kemény Zsigmondnál már alig érezhetők. Az erdélyi különleges néplelek megnyilatkozásai irodalmunk fejlődésébe sok új árnyalatot, sok színgazdagságot hoztak, de sem mint tárgy, sem mint műforma vagy nyelvezet, többé magyar írók erdélyivé nem különítenek el. Ki mondaná például Ady Endrét erdélyi költőnek, noha erdélyi származású s költészetén épűgy, mint lírai egységén, nyilvánvalóan él a Szilárdtság lehellete? Ezzel szemben, nehezen tudnék erdélyibbet — természetesen a művészet tárgyilagossá tisztult fokán — elképzelni, mint Babitsnak Fogarason írt kötetét, a Herceg, hátha megjön a tél is-t, vagy mint Bartók pompás kis zenei képét: Est a székeleyknél, holott Babits és Bartók erdélyieknek semmiképen sem mondhatók. Az egységessé fejlődött ízlés irodalmunkból a vidékiséget végleg kiküszöbölte s ha írónk, művészeink élnek is vele, most már csupán művészi, légkörérzékítő eszköznek tekintik.

És mégis kell erdélyi irodalomról beszélnünk. Erdély ma nemcsak a magyar államéleti, hanem a szellemi és irodalmi egységből is elszakítva, rövid idő alatt saját műveltségnek alapjait volt kénytelen lerakni. Ebben segítségére voltak multjának hagyományai is. Legtöbb iskolája s nem egy Unió előtti műveltség-intézménye, amely a háború előtt a központosított szellemi áramlatok idejében jelentőségét vagy létjogosultságát elveszítette, a mai nehézhöz megpróbáltatások között ismét megébredni kezd s a multból megőrzött kereteket élőleben tartalommal tölti ki. Az irodalmi társaságok megkezdik működésüket; az Erdélyi Múzeum, mielőtt önrendelési jogát visszanyerheti, bizonyára elsőrendű tényezője lesz az erdélyi műveltségnek; mellette új életre kelt a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum s teljesen új átszervezéssel munkához láttak a kolozsvári Erdélyi Irodalmi Társaság, az aradi Kölcsey- és a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond-egyesület. Az irodalmi élet élénkségét mutatják a folyóiratok is, amelyek közül azonban nem egy, sajnos, hamar megszűnt. A rövidéletű Zord Idő, Napkelet, Tavasz és Magyar Szó után magasabb irodalmi célokért küzdő folyóirat csupán egy maradt: a Reményik Sándor és Walter Gyula szerkesztésében megjelenő kolozsvári Pásztorfüz.

Ezeknek a kulturszerveknek eredményes működéséhez azonban az adott viszonyok közt egyelőre vérmes reményeket alig fűzhetünk. Ha e viszonyok nem javulnak, hovatovább azzal kell számolnunk, hogy az új magyar nemzedékeket magukba fogadó felekezeti iskolák bezárják kapukat. Szerencsés tünetnek kell tartanunk, hogy az eddig világnézetileg kettéválasztott erdélyi magyarság most közös

élet-programban összeolvadt. A helyzet javítását célzó küzdelemnek magából Erdélyből kell kiindulnia, minthogy e téren a szükségleteket s azok határait mégis csak maga az erdélyi magyarság ismeri legjobban. Ennek a mozgalomnak, ha célhoz ér, elsősorban Erdély műveltségére s irodalmi életére lesz igen nagy hatása.

Az elszakadásnak azonban nemcsak az erdélyi műveltség külső kereteire van hatása, hanem természetesen magára az irodalmi életet teremtő erdélyi lélekre is. Az előbb azt mondtuk, hogy formai szempontból nincs és nem is lesz erdélyi irodalom, mert a magyar irodalmi egységet többé semmiféle viszontagság szét nem darabolhatja. Belső, lélektani szempontból azonban azt látniuk, hogy nem is egy, hanem két erdélyi irodalom van kialakulóban. Két erdélyi irodalom van épűgy, mint két Erdély: az egyik az önnön testrészétől elszakított anyaország Erdélye, a fájó emlékekből fölépített Álomország, amelyet a ránszakadt barbár nemzetközi állapotok oly messzire toltak fölünk, hogy képzeletünk szárnyain is alig érhetjük el: a másik a sorsukat vállaló magyar testvéreink tragikus Erdélye, olvan valóság, amely számukra mindennapi, képzeletükbe és lelki életükbe ezer gyökérrel belefogódzó életmév. Az eevik irodalomnak legfőbb határozó jegye az emlék, a valóság s a vágvakozás szivárvánvútia — egvetlen híd a két világ között, amelyre a képzelet szívessen lép. Erdély létkérdése ebben az irodalomban is fölmerül, de csak úgy, mint kedves halottainké, akiknek egvéniségét, jelentőségét, igazi szénségeit valótlában csak elvesztésük után értékeljük. Tudjuk, hogy ennek a halottnak lesz föltámadása, de az időpontot a mai változó időknek minden más kornál sűrűbb fátyola eltakarja előlünk. Ezért van az, hogy ez az irodalom — mint Móricz Zsigmond Tündéerkertje is mutatja — inkább Erdély multjával foglalkozik.

A másik irodalomnak, az erdélyiek irodalmának anyaga ilven szivárvánvos ábrándkép nem lehet. Itt sülvos földrétegek alá reített geizirként kell az irodalmi megnyilvánulásoknak előtörniök olvan taláiból, amelyet vak ösztönök és kérelhetetlen életerök szövedéke alkot. Nekünk Erdély a messzeség távlatán fölűtűnő kép, amelyet az emlékezés könnyen összhangba rendez. nekik kialakulásra váró élet-sors, egvéní életüknek történeti hivatással való kiszélesedése, amely felett még mindig éberem virrasztanak a vérengző Európától föltámasztott rómlátomások: a világháború, a rabszolga-béke, a szétzúzott emberiség-eszmény sötét foszlányai. E csodálatos szépségű országész körül, amely világnézeti, vallásfelekezeti és nemzetiségí kérdéseknak mindenkor bölcs egvén-súlyozója volt, most magasra nőttek a bércék. A társtalanná vált, magára hagyott erdélyi lélek mélységes katlanból szól hozzánk. Nem lehet csodálkozniuk, hogy hangján zord végtetszerűség remeg át. Az egész erdélyi irodalomnak ez egyik legjellemzőbb tulajdonsága. A sörskérdés annyira beleömlik a néplelek

legrejtettebb redőibe is, hogy úgyszólván nincs irodalmi megnyilvánulás, amely súlyos gondok nehezednek ne hordaná magával. Ez a léggör legkedvezőbb a költészetre s különösen a költészetnek a végzet-kérdésekkel összefüggő ágára: a tragédiára. E nagy műfaj közeledését egyelőre nem érdektelen kísérletek jelzik (Kaczér Illés, Bárd Oszkár, P. Jánossy Béla és Kádár Imre), de árnyékát nem is a drámái, hanem inkább a lírai műfajokban veti előre. A líra a legkéznel-fekvőbb hangszer, amely mindentéle lelekállapot megszólaltatására egykepen alkalmas. Az erdélyi „dalok“ úgy hatnak, mint a kialakulófélben lévő nagy tragédia egy-egy versszakai. Tragikus jellegük nem is önmagukban, hanem a mozgójuk feszülő sötét hátterben van. Minden jelentessé válik ebben a viagoan: egy erdön keresztülménő lovas-favágó alakja; látogatás egy falusi temetőben; találkozás egy vándorral, aki kifelé megy. A Végzet kajánul les erre a világra, mint sziklát tartó óriás, amely írgykedve nezi a gyanutlan szerelmeseket s az édes csókra vár, hogy a sziklát közéjük vágja. Minden szó, minden tett, a szemnek legkisebb rebbenés fölszakíthatja a benegegni nem tudó sebet s fölveti az örökké settenkedő nagy kérdést: mi lesz velünk? Olyan ez a költészet, mint halottas haz, amelyben mindennek, még egy lélig telt pohár víznek megpillantása is könnyet fakaszthat, mert a nagy halottra emlékeztet. Ennek az elfojtott, bujdoszó siratásnak s a sűrű fájdalomfúleggen egyszer majd áttörő napfény várásának legmelegebb hangú megszólaltatója a lírában Keményik Sándor. Lehet, hogy vannak Erdélyben áldottabb tehetségű költők, de egy sincs, aki nála mélyebben és átfogóbban kifejezné korának lelkét. Nemcsak irodalmi, hanem közéleti jelenség is. De hangsúlyoznunk kell, hogy mind a két megnyilatkozásában eredeti, nemes és őszinte. Nem politikát üz és nem népszerűséget keres. Erdély neki is, mint mind-egyik költőtársának, önönölete benső kérdése. Nem tud más világot tükrözni, mint csak azt, amely körülötte van: vadvizek zúgását, egymásba ölelköző bércek vonalát, a gyönyörű kristályárost, Kolozsvárt, ahol nevelkedett s a szomorú erdélyi sorsot, amelynek megélésétől, sajnos, annyian futva menekülnek. Ezt a sorsot éli, mint ember és zengi, mint költő. Élete nem szívódik föl teljesen a költői formába, de viszont költészete sem válik soha pusztá közéleti megnyilatkozásává.

Elvontabb nála s inkább tisztá költői ré-elégia c. verseskötete az utóbbi évek magyar elégia c. verseskötet az utóbbi évek magyar lírájában a legszámottevőbbek közé tartozik. Ennek a fiatal nagyenyedi tanárnak, akit különben Jékely Lajosnak hívnak, lírikus tehetsége abból a fajtából való, amely nagy gondal inkább lelke magános palotáját építi s az életet csak a csúcsíves ablakok színes üvegin átszűrve bocsátja magába. Kész a formában és a technikában s ha tanulmányok, kedvező élet-körülmények segítik, bizonyára kibontja még

költészetének egész bennerejlő gazdagságát. Áprily Babitsra emlékezett anélkül, hogy közvetlen hatásról beszélhetnénk nála. Viszont Tompa László Erdély hegyei közt c. kötetében Vajda János zord költészetének ígézete él. Itt sincs átvételről szó, csupán a költői hangszer rokonvonásairól. Áprilyben kialakult már az alkotó összhangja, amelyre a fájdalom csak könnyű árnyékot vet, mint a szempilla a ragyogó asszonyi szemre. Tompánál ez a fájdalom előttünk vonaglik. Egypár megkapó veresében ugyan látszólag megtalálja már a szirtfokot, amelyről nézve az érzések töle idegen, művészi hullámverések csupán, de lírájának, amely ihletet csak a fájdalomtól nyer, nincs természetben a bölcsészetté való elvonatkozás adományá. A melábanak szelidebb hangjait szólaltatja meg egy másik nagyon tehetős erdélyi lírikus: Ligeti Ernő. Költészetét azonban csak a háború előtről ismerjük. Ujában inkább újságírással foglalkozik s művészeti törekvéseinek a szépprózában keres teret.

Nehéz lenne e kis cikk keretében arról a határozottan gazdag költői természetéről csak halvány képet is adni, amely a meginduló erdélyi irodalomnak kétségtelenül legfigyelemreméltóbb ágát alkotja. E folyóirat alkalmat nyújt majd arra, hogy behatódó méltatások révén a magyarországi olvasóközönség az erdélyi líra minden jelentékenyebb képviselőjével megismerkedjék. Ezek közé kell számítnunk azokat is, akiket most csak névleg soroltunk föl: a kissé egyenetlen, de néha magas szárnyalású Berde Máriát, Bárd Oszkárt, Walter Gyulát, a Pásztortűz szerkesztőjét, Szombati Szabó Istvánt, Nagy Emmát, Finta Zoltánt, Finta Gerőt, Gyarmati Ferencet, Elekes Györgyöt, Seres-tély Biát, Halmágyi Samut, Maksay Albertet, Kovács Lászlót, Olosz Lajost stb.

De nemcsak erdélyi költőkről beszélhetünk, hanem erdélyi prózaírókról is. Itt ez az elnevezés inkább kritikai értékelés akar lenni s annyit jelent, hogy vannak kitünő magyar íróink, akiket csak azért nem ismerünk, mert — erdélyi írók. Ezek közé tartoznak: Gyalai Domokos, az *Ósi rögök* c. elbeszélőkötet szerzője, a Nagyváradon élő Tabéry Géza, Molter Károly, a *Hajótöröttek* szerzője: Balogh Endre, s a legújában föltűnő Nyiri József. Az ő kezükben épűgy, mint a költőkben az erdélyi dal, kialakult már az erdélyi novella. Az erdélyi regény még készül: az életben s az írók lelkében egyaránt fonódik himes szöveteje.

A prózai műfajokon leginkább éreztetik hatásukat azok az áldatlan műveltségi viszonyok, amelyek ma egész Európában megvannak, de sehol sem oly nagy mértékben, mint Erdélyben, ahol a műveltség folytonosságához szükséges áldásos léggör oly igen hiányzik. Az újságírás még tudja foglalkoztatni a publicisztikát és kritikát; az előbbiben Paál Árpád, Dózsa Endre, Indig Ottó és Szentimrei Jenő tűnnek ki, az utóbbiban: Csergyó Tamás, Kristóf György, Seprődi János, Kiss Ernő; de nem nyújthat teret a tudományok bensőséges művelésére. Hová tűnt az a békebeli álom, amelyet

Kolozsvárról, mint a magyar Heidelbergről szötteünk? Mivé lett Apáthy nagyszerű tudományos intézete, mívé lettek a kolozsvári klinikák? Előlről kell kezdeni mindent. Reméljük, az erdélyi románság is rá fog egyszer arra jönni, hogy volt valaha egy mindenek fölött álló erkölcsi eszmény: az erdélyiség, az erdélyi öntudat, amelynek legerősebb támasza éppen a nemzetiségek szabadsága és a tudományos műveltség voltak. Ez a belátás, ha egyszer elkövetkezik, akkor semmi sem állja útját annak, hogy a mesterségesen szétdarabolt magyar szellemi élet újra eggyé forrjon. Addig az erdélyi írók szava olyan, mint végvárak őreie, amelyet a szél szeszélye csak foszlányokban hoz el hozzánk.

Kuncz Aladár.

A LEGÜJABB NÉMET LÍRÁRÓL. A modern német líra egy beteg, szenvedő, küzködő kornak a tükre. A világot meghódító, a világon uralkodó nagyság álma összetört, mint egy fényesre mázolt üres cserép, a háború ezer gyötrelme megdöntötte a hitet az emberi fejlődésben, az emberi civilizációban, felforgatta a társadalmi rendet és mindennaposá tette a nyomort. Kétségbeesés és khaosz lett úrrá a lelkeken, melyből elemi erővel tör ki a kiáltás új életrendért, új hitért és megváltásért. A költő többé nem a szépet formába öntő művész, mert a szépség csak nyugodt, illethet órák áldozatos gyönyörűsége, hanem társadalmi rendet ostromló forradalmár, világnézeteket átforgató bölcselő, új, megváltó vallást hirdető próféta, mert a kor ez után szomjúhozik.

Minden változóban és forrongásban van és az új irányok és eretek tömegében a marandót, a valódi értéket megrögzíteni vajmi nehéz. A realizmus, mely az epigonok lanyha, színtelen költészetének visszahatásaképen vult be a mult század kilencvenes éveiben francia és orosz mintára a német irodalomba, nem felelt meg a német lélek irreális, metafizikai erősténének, de a tárgy újszerű volta, a nyelv erőteljesége, a formák frissesége határozott fejlődést jelentett. A tragikus véget ért Georg Heym *Die Morgue* című költemnye ennek az iránynak legjellemzőbb (a *Les Fleurs du Mal*-ra emlékeztető) alkotása — a nehézelegőjű, sivár halottaskamra a magas kőpadokon fekvő, meztelen halottakkal, — bár a német költő még ezt a visszataszító tárgyat is bölcselkedésre aknázza ki. — A reális költők meg-látási formája az impresszionizmus, mely a külvilág pillanatnyi benyomásait egyéni színben adja vissza. Áttörik az eddig megszokott formákat, új ritmust teremtenek meg. Nyelvük mozaikszerű. Mint a mozgófénykép egyes mozzanatokot rögzít meg, melyek gyors egymásutániságban folytatódólag mozgással olvadnak össze, úgy az impresszionista költő nyelvtanilag hiányos vagy egymagában érthetetlen mondatrövidékeket állít egymás mellé, melyek együttesen a megkívánt benyomást vannak hivatva kiváltani. Gyakran szimbolikussá válnak, mert az értelem nem fontos, hanem csak a hangulat. Legfőbb tárgyuk az én problémái, belső lelki vívódások, lelki élmények, tudat-

alatti érzések érzékeltetése. Erős művészi tehetségek vannak köztük, mint Richard *Dehmel*, Maria *Rilke*, akik nagy hatással vannak a német prózai nyelv megújodására is.

Az impresszionizmust csakhamar felváltja a német lírában az expresszionizmus, melynek központi élménye a világháború, és amely az előbbinek bölcselkedő jellegével szemben forradalmi. Szintén csak egy korszak kifejezője és éppen azért nem marandó. Maga Kurt Pinthus, aki *Menschheitsdämmerung* címen kiadta az expresszionista költők legértékesebb verseit, azt írja róluk: „e generáció sok sok költeményből majdnem mind nyomtalanul el fog tűnni koruk lecsillapodó viharjaival.“ Költészetük egy új Sturm und Drang ot jelent, hadizenetet a fennálló formáknak, lázadást a háború iszonyata ellen. A nagy gyilkolás közepett az emberiség testvérisülését hirdetik, láncoktól való felszabadítást, új korszak hajnalhasadását. Egyesek, mint Carl Otten, egyenesen az orosz kommunizmus híveinek vallják magukat. Egyéni életsorsuk is sokban hasonlít a Sturm und Drang-beli költőkéhez: egy az örültek házában halt meg, mások elzúllottak. Egyideig rendkívül népszerűek, a tehetségeket, mint Franz Werfelt, Albert Ehrensteint, Theodor Daubert, Jakob van Hoddist, az utánzók egész serege követi. Az élet valósága számukra nem mértékadó. A külvilágot, mint énük kivételével fogják fel és úgy is ábrázolják. Verseiket vajmi nehéz a prózától megkülönböztetni, nyelvükben egyszerűsége törekse-nek, de az egyszerűségét főleg a primitív-ségben látják. Csak kivételesen sikerül valóban költőit alkotniuk, ha forradalmi tendenciáikat háttérbe szorítják. Ma már a huszonhárom költő közül, akiket Pinthus anthológiájában megszolgált, heten a háborús és forradalmi években fiatalon meghaltak, a többiek pedig vagy elhallgattak, vagy régi élményeiket idézik fel újra meg újra.

Mindezen irányokkal tudatos ellentétben lépett fel Stefan *George*, a korszaknak kétség-telenül legjelentékenyebb költője. Költészete — melyet a megnemertők többszörösen mint úgy formalizmust bélyegezték meg — csak kevesek számára hozzáférhető. Szűk iskola keletkezett körülötte, mely prófétájának, egy új vallás hirdetőjének tartja. Esztétikai elveiket a „Blätter für die Kunst“-ban fejtik ki, esztétikusuk Gundolf, aki Goethéről, Geórgéről írott híres műveivel az esztétikának új irányt mutatott. George költészetében a Nietzsche-i bölcséletet fejleszti tovább, ideálja a harmonikus ember, melyet elsősorban saját életében valósít meg. Teljesen távol áll a napi problémáktól, főle-be emelkedik küzködő korának, melyben minden khaotikusan forrong. Akárcsak Keyserling, az általa alapított „Bölcsesség iskolájában“, George is az ember elvesztett egységét akarja visszaszerezni és hiszi, hogy ez csak Nietzsche-i Übermensch eken át lehetséges, akik lassankint magukhoz formálják a tömeget, melyre különben szuverén megvetéssel tekint. Költeményeinek külső formáival is éreztetni kívánja egye-